Dějiny cukrovaru v Drahanovicích v kontextu vývoje cukrovarnictví na střední Moravě

HISTORY OF THE SUGAR FACTORY IN DRAHANOVICE IN THE CONTEXT OF HISTORY OF THE SUGAR INDUSTRY IN CENTRAL MORAVIA REGION (CZECH REPUBLIC)

Ivo Machar – Univerzita Palackého v Olomouci

V agrokomplexu regionu střední Moravy (1) jsou tradičními dominujícími obory zejména sladovnictví, pivovarnictví a cukrovarnictví (2). Všechny tyto obory mají svůj historický počátek přibližně v polovině 19. století. Dějiny cukrovaru v Drahanovicích jsou v rámci historického vývoje cukrovarnictví na střední Moravě značně výjimečné. Cílem tohoto článku je upozornit na tato specifika dějin drahanovického cukrovaru v kontextu vývoje celého agrokomplexu a zemědělské krajiny v řepařské výrobní oblasti regionu střední Moravy.

Vznik cukrovaru Drahanovice v širších souvislostech

Cukrovar Drahanovice leží na západním okraji řepařské výrobní oblasti střední Moravy, v severozápadním výběžku Hané, asi 15 km západně od Olomouce. Nížinná oblast střední Moravy v širším okolí Olomouce nabízí pro pěstování řepy cukrovky výhodné geografické, klimatické i půdní podmínky. Černozemě jako půdy mimořádně vhodné pro cukrovku zabírají v současnosti 23 % zemědělské půdy okresu Olomouc. Počátky pěstování cukrové řepy v této oblasti spadají do poloviny 19. století. Postupné rozšiřování ploch pro pěstování cukrovky vedlo v regionu střední Moravy v průběhu 19. století k výrazným změnám nejen v technologii zemědělských prací (3), ale i ke změnám struktury krajiny (4). Zvyšující se zájem o zemědělskou půdu pro pěstování cukrovky měl za následek mimo jiné zasypávání mnoha rybníků a jejich přeměnu na ornou půdu (5). Kromě vazby na řepařskou výrobní oblast byla pro lokalizaci vznikajících cukrovarů velmi důležitá i blízkost dostatečně vydatného zdroje vody (zpravidla z vodoteče) a kvalitní dopravní obslužnost (nejlépe železnice). Rozhodujícími faktory pro vznik cukrovarnictví na střední Moravě však samozřejmě byly nikoliv přírodní, ale především socioekonomické podmínky venkova druhé poloviny 19. století (6). Významnou roli hrál v té době přechod z trojpolního systému na racionální soustavu střídavého osevního postupu (7), podporovaný mnoha soudobými propagátory modernizace zemědělství (např. F. Horský, F. S. Kodym, A. E. Komers a další). Nové zemědělské metody se uplatňovaly souběžně s uvolněním politických poměrů v Rakousko-Uherské monarchii.

Vliv liberalizací hospodářství a rozvoje zemědělství na veřejný život rolníků v kontextu tzv. rolnické otázky byl samozřejmě významný i v tradičně zemědělském regionu střední Moravy (8). První cukrovary zde vznikaly již v padesátých letech 19. století (cukrovar Doloplazy byl založen v letech 1848–1849 a cukrovar v Uničově v roce 1850). Většina cukrovarů na střední Moravě však vznikala až v sedmdesátých letech 19. století v rámci tehdy běžného scénáře zakládání rolnických průmyslových závodů dle modelu profesora J. R. Demela (9). Tento model byl založen na vytvoření rolnické záložny, která postupně iniciovala vznik a finančně podporovala provoz rolnického průmyslového závodu

Pohled na objekt drahanovického cukrovaru (1996) *Foto: D. Froněk*

Obr. 1. Přehled množství zpracované cukrovky, výroby cukru a délky kampaní během existence cukrovaru Drahanovice (1861–1994)

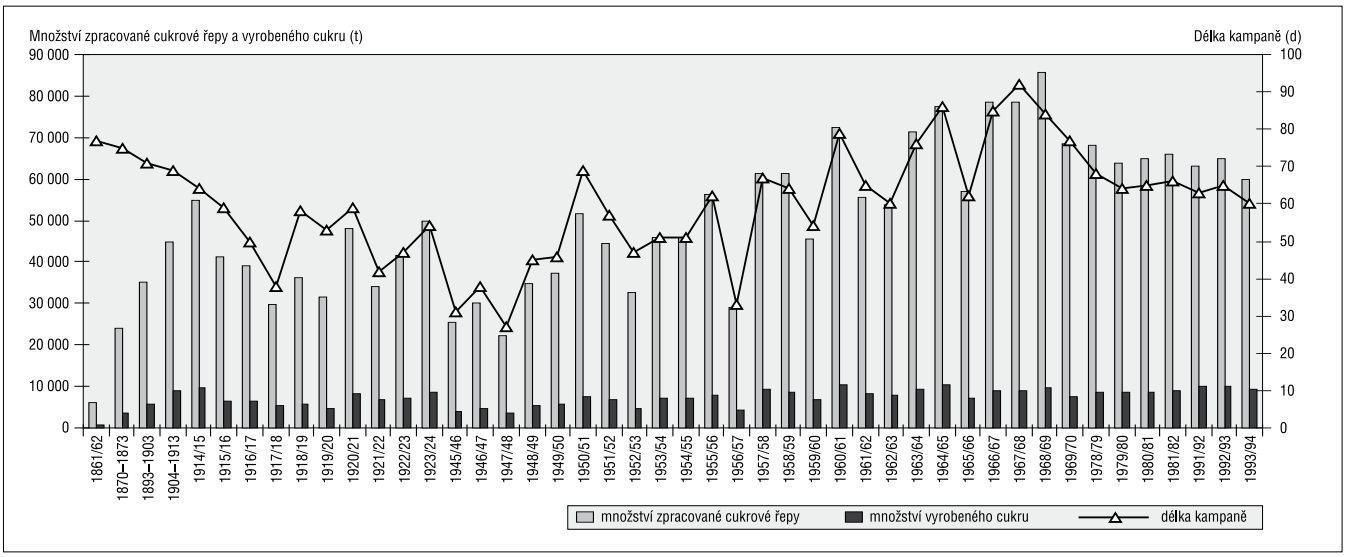

(sladovny, pivovaru, lihovaru či cukrovaru). Takto na střední Moravě vznikl např. v roce 1870 rolnický akciový cukrovar ve Vrbátkách a v roce 1871 dva velké rolnické akciové cukrovary v Litovli a v Holici (dnes místní část města Olomouce).

Vznik cukrovaru v Drahanovicích se však tomuto běžnému modelu zcela vymykal. Drahanovický cukrovar nevznikl jako rolnický výrobní závod, ale jako součást šlechtického velkostatku. Velkostatek Drahanovice patřil od roku 1768 do majetku šlechtického hraběcího rodu Silva Tarouca, sídlícího v 8 km vzdáleném zámku v Čechách pod Kosířem. Hrabě August Alexander Silva Tarouca založil drahanovický cukrovar v roce 1861. V prvních letech své existence měl závod čtyři parní stroje o výkonu 56 koňských sil (41,2 kW) a zpracovával 6 tis. t řepy za kampaň (obr. 1.).

Se založením závodu šlechtickým rodem je spjata další výjimečnost drahanovického cukrovaru. V rodu hrabat Silva Tarouca bylo tradicí, že členové rodu se intenzívně věnovali dendrologii. Jejich rodové zámecké sídlo v Čechách pod Kosířem je díky tomu obklopeno rozsáhlým a cenným krajinářským parkem. Význačným českým dendrologem byl také syn zakladatele drahanovického cukrovaru Arnošt. Ten od roku 1908 působil jako prezident Dendrologické společnosti Rakousko-Uherska a v letech 1917–1918 byl posledním rakousko-uherským c. k. ministrem orby a výživy. Založil světoznámý park v Průhonicích (dnes součást historického a přírodního dědictví UNESCO) a ve dvacátých letech 20. stol. byl předsedou Československé dendrologické společnosti. Není tedy divu, že s vybudováním cukrovaru v Drahanovicích spojili Silva Taroucové i založení rozsáhlého krajinářského parku, který na areál drahanovického cukrovaru bezprostředně navazuje. Tento park má dodnes značnou dendrologickou a krajinářskou hodnotu a je chráněn jako významný krajinný prvek v režimu zákona o ochraně přírody a krajiny.

Období rolnických bojů o drahanovický cukrovar 1908–1914

Druhá polovina 19. století je v zemědělství charakteristická zaváděním strojních zařízení a nových technologií ve zpracovatelských závodech. Z hlediska národohospodářského to bylo právě cukrovarnictví, které se vedle pivovarnictví nejrychleji přeměňovalo na průmyslovou výrobu. Cukrovarnictví přispělo k uplatňování technologických inovací, protože zahrnovalo mechanickou i chemickou stránku výroby. Počet cukrovarů v českých zemích se z 66 malých závodů v roce 1840 zvýšil na 214 cukrovarů v kampani 1871/1872 (10). Vídeňský krach na burzách v roce 1873 však signalizoval začátek velké hospodářské krize. I v cukrovarnictví se projevila finanční krize, znásobená zemědělskou krizí roku 1878 v důsledku přebytku produkce obilí v mimoevropských oblastech. Během této krize zanikly u nás mnohé cukrovary, lihovary a škrobárny, postiženy byly i rolnické akciové společnosti.

Majitel drahanovického cukrovaru hrabě Silva Tarouca v této všeobecně tíživé finanční situaci nabídl prodej akcií cukrovaru okolnímu rolnictvu s tím, že nerozebranou část akcií si sám ponechá. Rolníci v této době však o cukrovar neprojevili zájem, neboť v té době byl připravován k založení rolnický akciový cukrovar v obci Příkazy asi 9 km od Drahanovic. Tato aktivita rolnictva nakonec vyústila v založení cukrovaru v Holici u Olomouce (viz výše). Hrabě nakonec našel kupce části akcií svého cukrovaru v měšťanské rodině Bochnerů, kteří vlastnili i akcie cukrovaru v Chropyni. Když však byl provoz chropyňského cukrovaru krizí zastaven, přešly akcie chropyňského i drahanovického cukrovaru z rodiny Bochnerů na spřízněné příslušníky německého rodu baronů Kleinů. Strukturu majetkového rozdělení akcií drahanovického cukrovaru v této době (1870) ukazuje tab. I. Majetkové majority v cukrovaru se vzdává hrabě Sylva Taroucca až v roce 1886, čímž se rodina Kleinů stala většinovým vlastníkem cukrovaru. Tato skutečnost měla v dějinách drahanovického cukrovaru dvojí důsledek.

Prvním důsledkem byla postupná modernizace a rozvoj závodu. Rodina Kleinů vlastnila v té době železárny a strojírny ve Štěpánově u Olomouce a v Sobotíně na Jesenicku. Díky tomu Kleinové realizují v cukrovaru rekonstrukce a instalace nového strojního zařízení, vyráběného v jejich strojírnách. To napomohlo i při velké rekonstrukci a modernizaci cukrovaru po rozsáhlém požáru v noci z 27. na 28. června 1899. Další rekonstrukce strojního vybavení cukrovaru proběhla v roce 1908–1910. Některá zařízení z této doby byla natolik kvalitně vyrobená, že fungovala v cukrovaru velice dlouhou dobu. Např. kalolis vyrobený v roce 1886 byl odstaven z provozu až v roce 1970.

Tab. I. Majetkový podíl akcionářů cukrovaru v Drahanovicích v roce1870

Akcionář	Majetkový podíl (zlatých)
Hrabě August Silva Tarouca	110 000
František Klein z Wiesenbergů (majitel panství Loučná nad Desnou)	35 000
Albert Klein	35 000
Alois Schulz, továrník v Sobotíně	30 000
Emil rytíř Tersch, majitel zámku a dvora v Chudobíně u Litovle	5 000
Josef Tuček, inspektor hraběcích statků	5 000

Modernizace zvyšovala i produkci cukrovaru (obr. 1.). Baron Klein zároveň získával do pronájmu i hospodářské dvory se zemědělskou půdou v okolních obcích (Lhota pod Kosířem, Čechy pod Kosířem, Paskov, Krakovec, Šebetov, Hluchov) jako tzv. přidružené ekonomie drahanovického cukrovaru.

Druhým důsledkem, s nímž se baron Albert Klein musel začít potýkat po získání vlastnické majority v cukrovaru, však byla značná nevraživost rolníků v regionu Drahanovicka. Baron Klein byl pro místní rolnictvo vážným konkurentem v jejich záměru vybudovat vlastní rolnický akciový cukrovar. Počátkem roku 1908 organizoval tehdejší říšský a zemský poslanec František Okleštěk (majitel statku v Těšeticích) a zemský poslanec Jan Vaca (majitel statku v Příkazích) schůze rolníků z okolí Drahanovic, na nichž byla propagována myšlenka vzniku rolnického akciového cukrovaru na Drahanovicku. Tyto aktivity brzy vyústily v ustavení přípravného výboru rolnického závodu a v upisování jeho akcií. Německý vlastník velkého cukrovaru v tomto tradičně zemědělském regionu byl ale i nepřítelem rolnictva v souvislosti se vzrůstajícím národnostním uvědoměním. Tehdy oblíbený deník „Selské listy“ zveřejnil dne 22. února 1908 tento text: „Na Drahanovicku se prodělává velký proces. Z mrtvé pohodlnosti a trpělivosti selské, kde snášely se křivdy baronem Kleinem páchané, jakoby se musely trpěti, z toho pekla baronské zpupnosti prolamuje se vítězný hlas člověka sedláka, který touží a snaží se z tohoto pekla se osamostatniti.“ Odpor rolníků vůči německému majiteli cukrovaru se projevoval mimo jiné tak, že rolníci odmítali do cukrovaru dodávat cukrovou řepu. Na to baron A. Klein byl nucen reagovat produkcí vlastní cukrovky v přidružených ekonomiích cukrovaru a mírným zvyšováním ceny vykupované cukrovky. „Selské listy“ tuto situaci komentují následovně: „V čistě českém kraji roztahují se v cukrovaře němečtí úředníci a baron Klein si myslí, že bude stále kupovati za pár haléřů příplatku Jidáše, jichž zradou se stalo, že se neupsalo aspoň 5 000 akcií na rolnický cukrovar“ (11). Zástupci rolníků v této době barona Kleina neoficiálně kontaktovali s nabídkou, aby baron svůj cukrovar rolnictvu prodal, což baron odmítl. V únoru 1908 rozeslal baron Klein mezi rolnictvo letáky, v nichž tvrdil, že nejsou pravdivé zvěsti o prodeji jeho cukrovaru. Mezitím přípravný výbor rolnického cukrovaru v procesu upisování akcií nashromáždil kapitál v akciích v hodnotě asi půl milionu korun. S tímto kapitálem však nebylo možno ani uvažovat o stavbě nového cukrovaru, ani o odkoupení cukrovaru Kleinova, a tak během léta 1908 celá rolnická akce pozvolna usíná. To komentují 14. února 1909 „Selské listy“ v článku „Na Drahanovicku mrtvo čí vinou?“. Nicméně rolnické hnutí za nový rolnický akciový cukrovar znovu ožilo na schůzi rolníků 4. dubna 1909 ve Slatinicích, kde bylo konstatováno, že pro splnění cíle (tj. pro koupi Kleinova cukrovaru nebo výstavbu nového rolnického cukrovaru) je nutno upsat v akciích nejméně jeden a půl milionu korun. V roce 1912 byla snaha rolníků, nestále podněcovaná poslancem Janem Vacou, podpořena příslibem tří rolnických záložen nabídnout zálohy na upsané akcie. Protože jednání s baronem Kleinem o prodeji drahanovického cukrovaru nikam nevedla, bylo rozhodnuto o stavbě nového cukrovaru v Těšeticích (5 km od Drahanovic). Dne 4. srpna 1912 se konala ustavující schůze akciové společnosti Rolnický akciový cukrovar na Drahanovicku v Těšeticích. Pro nový cukrovar byl zakoupen pozemek a objednáno první strojní vybavení. Nicméně 15. srpna 1912 nastává prudký zvrat ve vývoji – na schůzi výboru rolnické akciové společnosti, který měl zvolit správní radu budoucího nového rolnického cukrovaru, nečekaně dorazil telegram od barona A. Kleina s nabídkou k jednání o prodeji cukrovaru v Drahanovicích. Příprava stavby rolnického cukrovaru v Těšeticích byla proto ihned zastavena. Nicméně, po schůzce barona Kleina s Janem Vacou se ukázalo, že splnění požadavků barona Kleina nebude ze strany rolnické akciové společnosti možné (Kleinem požadovaná kupní cena a požadavek na současné převzetí přidružených ekonomií bylo nad finanční možnosti rolníků). Řada dalších navazujících jednání barona Kleina s rolnickým výborem v čele s J. Vacou nebyla úspěšných. Proto v průběhu roku 1913 začínají místní rolníci, kteří upsali akcie, žádat své peníze zpět. Příští rok se však přece jen J. Vacovi podařilo sjednat pro koupi Kleinova cukrovaru úvěr u Pozemkové banky a najít zájemce o převzetí nájmu přidružených ekonomií. Valná hromada rolnické akciové společnosti dne 19. března 1914 mohla zmocnit správní radu ke koupi Kleinova cukrovaru. Obrovský zájem o realizaci myšlenky rolnického cukrovaru mezi rolnictvem samotným dokládá i fakt, že pro úvěr Pozemkové banky se museli všichni funkcionáři rolnické společnosti zaručit svým osobním majetkem.

Období od porolničení cukrovaru do konce socialismu

Do přípravy první kampaně rolnického akciového cukrovaru Drahanovice v roce 1914 zasáhla koncem srpna tohoto roku vyhlášená všeobecná mobilizace. Do války bylo odvedeno 40 kvalifikovaných pracovníků cukrovaru včetně tehdy jediného technického úředníka cukrmistra Roberta Pohla. Nicméně díky velkému úsilí správní rady se kampaň rozběhla a její výsledek byl nad očekávání příznivý (zpracováno bylo 54 925 t cukrovky a vyrobeno 9 505 t cukru).

Nedostatek pracovních sil vyvolal potřebu další rekonstrukce strojních zařízení (1916) s cílem omezovat počet manuálních pracovníků. Po válce došlo k definitivnímu majetkovému vypořádání s bývalou Kleinovou společností a majetek cukrovaru byl rozšířen o další přidružené ekonomie. Do této doby spadá největší rozmach cukrovaru. Řepné váhy drahanovického cukrovaru byly umístěny ve 23 obcích v okolí a do majetku cukrovaru náleželo 440 ha zemědělské půdy a 560 ha lesa. Dobré výsledky výroby a prodeje cukru v poválečné konjunktuře byly promarněny zejména finančními transakcemi v Akciových rafineriích rolnických cukrovarů v Olomouci. Prudký pokles cen cukru v roce 1930 přivádí drahanovický cukrovar na hranici zániku. Cukrovar před bankrotem zachránily okolní rolnické záložny, které úvěr

cukrovaru nevypověděly a naopak jej posílily zvýhodněným úrokem. Závod se postupně z krize vymanil a v roce 1937 již mohou probíhat značné rekonstrukce (byla rozšířena rafinerie, postaven nový kotel a rozšířeno skladiště cukru, postaven byl i obilní mlýn a dokonce nová mlékárna na zpracování mléka z přidružených ekonomií).

Tragickou etapou v dějinách cukrovaru byla 2. světová válka, kdy vedení cukrovaru za předsedy správní rady A. Balcaříka spolupracovalo s nacisty (12). Poslední válečné dny obsadila cukrovar německá armáda a umožnila obyvatelům okolních obcí volný odběr cukru. V noci z 8. na 9. května 1945 němečtí vojáci cukerní sklad s 9,5 tis. t bílého cukru zapálili.

Po válce ztratil cukrovar své přidružené ekonomie – zemědělská půda byla parcelována drobným zemědělcům a následně zanikla mlékárna i obilní mlýn. Lesy cukrovaru byly předány do správy Státním lesům, a proto byla zrušena i pila, která ještě těsně po skončení války dodávala řezivo z vlastních lesů cukrovaru na poválečné opravy vyhořelého skladiště cukru.

Dne 15. 7. 1948 byl cukrovar znárodněn ustavením Cukrovaru a rafinerie cukru v Drahanovicích, n. p. V období budování socialismu prošel závod dlouhou řadou organizačních změn, často realizovaných velmi rychle za sebou. Toto období historie cukrovaru detailně popsal Hala (12).

Cukrovar Drahanovice po roce 1989

V dějinách cukrovaru Drahanovice bezprostředně po roce 1989 můžeme najít další jeho určitou výjimečnost mezi cukrovary na střední Moravě. Drahanovický cukrovar byl totiž prvním cukrovarem v regionu, který byl privatizován. Již k 1. 5. 1992 zakládá Fond národního majetku firmu Cukrovar Drahanovice, a. s. V této době modernizovaný a automatizovaný cukrovar zpracovával v kampani cca 1 tis. t řepy denně a za celou kampaň vyrobil přibližně 10 tis. t cukru (obr. 1.). Zvyšující se potíže s odbytem cukru v 90. letech nevyřešil ani vstup cukrovaru do a. s. Sugar, která zajišťovala obchod s cukrem pro některé cukrovary na severní a střední Moravě. Při dlouhotrvajících finančních potížích drahanovického cukrovaru proběhla poslední kampaň v roce 1994, protože na rok 1995 nebyl od pěstitelů nakontrahován dostatek cukrovky. Navíc se objevily značné provozní potíže cukrovaru s nedostatkem vody. Představenstvo společnosti následně rozhodlo o útlumovém programu cukrovaru a přechodu do konkurzu, který byl vyhlášen v roce 1998. Část zařízení drahanovického cukrovaru byla prodána do jiných cukrovarů a zaměstnanci byli propuštěni. V roce 2001 správce konkurzní podstaty rozprodal areál bývalého drahanovického cukrovaru místním podnikatelům na drobné řemeslnické provozy, garáže a sklady. Zašlou slávu drahanovického cukrovaru dnes připomíná jen areál budov s přilehlým krajinářským parkem.

Souhrn

Pro agrokomplex Olomoucka jsou tradičními dominujícími obory zejména sladovnictví, pivovarnictví a cukrovarnictví. Všechny tyto obory mají svůj historický počátek přibližně v polovině 19. století. Dějiny cukrovaru v Drahanovicích jsou v rámci historického vývoje oboru cukrovarnictví na Olomoucku značně výjimečné. Cílem tohoto článku je upozornit na tato specifika dějin drahanovického cukrovaru v kontextu vývoje celého agrokomplexu a zemědělské krajiny v řepařské výrobní oblasti Olomoucka.

Klíčová slova: Cukrovar Drahanovice, cukrovarnický průmysl, dějiny, střední Morava.

Literatura

1. Pytlíček, M.: *Geografie agrokomplexu střední Moravy.* Praha: SPN, 1982, 200 s.
2. Růžičková, L.: *Potravinářský průmysl na Olomoucku: historie a současnost.* Olomouc, 2006, 97 s. Diplomová práce na katedře geografie PřF UP v Olomouci.
3. Zavadil, S.: Přehled vývoje agrotechniky cukrovky v českých zemích do počátku 20. století. *Vědecké práce Zemědělského muzea*, sv. 25, 1985, s. 35–58.
4. Machar, I.: Ekologická stabilita a management zemědělské krajiny Hané v údolní nivě řeky Moravy ve 20. století. In Špulerová, J.; Hrnčiarová, T. (eds.), *Ochrana a manažment poľnohospodárskej krajiny.* Zbor. prísp. z medzin. ved. konf. Bratislava: Ústav krajinnej ekológie SAV, 2008, s. 64–71, ISBN 978-80-89325-05-4.
5. Machar, I.: Historical development of the floodplain forest geobiocenoses within the agriculture alluvial landscape. In Dobrovodská, M. et al. (eds.), *Research and Management the Historical Agricultural Landscape.* Bratislava: Institute of Landscape Ecology, Slovak Akademy of Sciences, 2011, s. 65–77, ISBN 978-89325-19-1.
6. Albert, E.: Ekonomika moravského zemědělství v druhé polovině 19. století. *Prameny zemědělství a lesnictví*, 8–9, 1970, s. 1–96.
7. Beranová, M.; Kubačák, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě.* Praha: Libri, 2010, 430 s., ISBN 978-80-7277-113-4.
8. Kraváček, F.: Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě v 2. polovině 19. století. In *Sborník prací Pedagogické fakulty UP v Olomouci, Historie 3.* Pedagogická fakulta UP v Olomouci, 1978, s. 5–57.
9. Viktořík, M.: Dějiny litovelského cukrovaru. *Listy cukrov. řepař.*, 126, 2010 (9), s. 321–324.
10. Dudek, F.: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872.* Praha: Academia, 1972, 218 s.
11. Binar, K.: *Rolnický akciový cukrovar v Drahanovicích 1914–1924.* Olomouc: Arcibiskupská knihtiskárna a kamenotiskárna, 1925, 53 s.
12. Hala, R.: *110 let cukrovaru Drahanovice 1860–1970.* Drahanovice: Severomor. cukrovary, n. p., 1970, 20 s.

Machar I.: History of the Sugar Factory in Drahanovice in the Context of History of the Sugar Industry in Central Moravia Region (Czech Republic)

The article deals with a brief history of the sugar factory in the village of Drahanovice in Central Moravia region (Czech Republic). The malting, brewing and sugar industries are the main fields in the agro complex of this region, all of them originated in the mid-19th century. History of the Drahanovice sugar factory is extraordinary in the frame of development of the sugar industry in the region. The article addresses specific issues in the historical development of this sugar factory within the context of the whole agro complex and agricultural land.

Key words: Central Moravia region, Drahanovice sugar factory, history, sugar industry.

Kontaktní adresa – Contact adress:

doc. Ing. Ivo Machar, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra biologie Pedagogické fakulty, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, Česká republika, e-mail: ivo.machar@upol.cz